

“ LISON UT-TAYR” ASARIDAGI DINIY QARASHLAR

Norsafarova Iroda

SamDUKF 2-bosqich talabasi

Toshmamatova Amina

SamDUKF 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Biz bilamizki, Alisher Navoiy tengsiz inson bo'lganlar. Bu buyuk insonning asarlarining tub mohiyatiga yetishga kirishar ekanmiz, bu allomaning naqadar ziyrak, dono, hamda so'z san'atida tenggi yo'qligiga yana bir bor amin bo'lamiz. Ayniqsa, mutafakkirning “Lison ut-tayr” asaridagi diniy va falsafiy qarashlarning nechog'lik ajoyib va takrorlanmas misralar orqali ifodalanganligi tahsinga sazavordir. Shu jumladan, O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimovning Navoiy haqidagi ushbu so'zlarini keltirishni joiz deb bildim: “Agar bu zotni avliyo desak, avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir”.

Abstract: We know that Alisher Navoi was an incomparable person. As we begin to get to the essence of the works of this great man, we will once again be sure how clever, wise, and unparalleled in the art of words this scholar is. It is especially commendable how the religious and philosophical views of the thinker are expressed through wonderful and unrepeatable verses in the work “Lison ut-Tair”. Among other things, I considered it permissible to quote the following words of the first president of the Republic of Uzbekistan, Islam Abdughanievich Karimov, about Navoi: “If we call him a saint, he is a saint of saints, if we say a thinker, he is a thinker of thinkers, if we say a poet, he is a sultan of poets.”

Аннотация: Мы знаем, что Алишер Навои был несравненным человеком. Начав добираться до сути произведений этого великого человека, мы еще раз убедимся, насколько умен, мудр и непревзойден в искусстве слова этот ученый. Особенно похвально то, как в произведении «Лисон ут-Таир» религиозно-философские взгляды мыслителя выражаются через чудесные и неповторимые стихи. Среди прочего я посчитал допустимым привести следующие слова первого президента Республики Узбекистан Ислама Абдуганиевича Каримова о Навои: “Если мы назовем его святым, то он святой из святых, если мы скажем мыслитель, он мыслитель мыслителей, если мы говорим поэт, то он султан поэтов”.

Kalit so'zlar: diniy qarash, Lison ut-tayr, lisoniy, irfoniy, she'riyat.

Lison ut-tayr (arab. – „Qush tili“) – [Alisher Navoiyning](#) dostoni, o‘zbek mumtoz adabiyoti va o‘zbek adabiy tilining muhim yodgorliklaridan biri hisoblanadi. Asar 1498 – 99-yillarda fors shoiri Fariddin Attorning „Mantiq ut-tayr“ asari ta’sirida yozilgan. Navoiy asar syujeti va bosh g‘oya xususida Attorga izdoshlik qilgan. „Lison ut-tayr“ – falsafiy doston bo‘lib, shoir unda majoziy obrazlar, qahramonlarning sarguzashtlari orqali tasavvuriy g‘oyalarini ifodalagan. Navoiy asarda Xudo tashqarida emas, sening o‘zingda, degan fikrni olg‘a suradi. Shu yo‘sinda insonni ulug‘laydi, uning kamolotga erishish yo‘lini yuksak she’riy mahorat bilan bayon etadi. Asarning barcha g‘oyasi odamning tarbiyasini ko‘rsatishga qaratilgan.

"Lison ut-tayr" Alisher Navoiyning umrining so'nggi palalasida, 1499-yilda yozilgan yirik irfoniy doston bo'lib, dostonning yozilishi sababi haqidagi bobda berilishicha, bolaligida ustoz yosh Alisherga Qur'oni karim suralarini yodlatish barobarida zehni tez va tab'i ravon bo'lishi uchun "Guliston" , "Bo'ston", "Mantiq ut -tayr" kabi kitoblarni ham o'qitib turgan. Bularning oraida ayniqsa, "Mantiq ut-tayr" bo'lajak shoirga qattiq ta'sir qilib, xayolchan va odamovi bo'lib qoladi. Ota-onasi bunda, xavotirga tushib, kitobni yashirib qo'yishadi. Dostonni deyarli to'liq yod bilgan Alisher endi sevimli kitobini ko'nglida yashirincha takrorlab yurishga odatlanadi. "Mantiq ut-tayr" muhabbati uning doimiy hamrohiga aylanadi. Nihoyat, yoshi oltmishga yetganda to'rt devon va beshta dostoni bilan turkiy she'riyat mamlakatini o'z tasarrufiga kiritgan mutafakkir shoir bolalikdagi orzusini amalga oshirishga jazm etadi:

*Turk nazmida chu men tortib alam,
Ayladim ul mam lakatni yakqalam...
Munchakim nazm ichra qildim ishtig'ol,
Xotirimdin chiqmas erdi bu xayol.
Kim bu daftarg'a berib tavfiq Haq,
Tarjuma rasmi bila yozsam varaq...
Oltmishqa umr qo'yg'onda qadam
Haqni botildin birovkim qildi farq,
Adli birla ravshan etti g'arb-u sharq.
Ondin o'zga yo'q edi ofoq aro,
Balki ushbu qasri oliy toq aro.*

Alloh taolo yaratilmishlar ichida-so'zga ulkan qudrat ato etdi. Va bu qudratning anglanishi uchun yetuk daholarni sababkor qildi. Ana shunday daholardan biri so'z mulking sultoni mir Alisher Navoiy hazratlaridir. Shoir asarlarining gultoji hisoblanmish "Lison ut-tayr"ning butun-butun sahifalari

nuqul hikmatdan iborat. Hikmatki, hayotning har xil jabhasini mukammal darajada qamrab olgan. Va bu o'rinda so'zning o'rne beqiyosdir. Ulug' ijodkorning ushbu asariga kirib borar ekansiz voqealar rivojida nafaqat adabiyotning balki boshqa: tabiiy va aniq fanlar, shuningdek, ijtimoiy-gumanitar fanlarning har bir tarmog'ida shoirning mohirona qalam surishining guvohi bo'lasiz. Ya'ni, Navoiy nainki so'z ustasi, teran adabiyotshunos bo'lishi bilan birga biologiya, astronomiya, matematika, fiqh, mantiq, fasohat ilmidan ham o'z o'quvchilariga ustozlik qilib kelgan. Unda syujet chiziqlari qayta ishlanishi bilan birga asarga tolib qushlar va yetakchi qush - Hudhud obrazi kiritildi. Qushlar podshosi nomi Simurg' tarzida o'zgartirildi va ko'pgina hikoyatlar qo'shildi. "Lison ut-tayr" murakkab irfoniy doston bo'lib, unda Navoiy majoziy obrazlar va ularning ramzli sarguzashtlari orqali obyektiv borliq va ilohiyot haqidagi qarashlarini bayon etadi, shu bilan birgalikda dostonda real hayot lavhalari, kishilarning xatti-harakati, fe'l-atvoridagi ijobiy va salbiy xususiyatlar ham tasvirlangan. Doston an'anaga muvofiq muqaddimaviy boblar bilan boshlanadi. Muqaddima 13 bobdan iborat bo'lib, uning dastlabki bobi Alloh hamdiga bag'ishlangan. Navoiy bu olamni Alloh aniq bir reja asosida bunyod qilganligi haqida yozar ekan, unda hech bir narsa tasodifiy yaratilmaganligini aytadi. Shoirning fikricha, Yaratuvchi koinotdagi barcha narsa va hodisalarni o'zaro aloqador holda vujudga keltirgan, shu jihatdan olib qaraganda, tabiat son-sanoqsiz uyg'unliklarning bir butun majmuidan iborat. Allohning mo'jizasi sifatida bir-biriga zid bo'lgan to'rt unsur (suv, olov, tuproq va havo) inson vujudida bir butun holda birlashtirilgan, zero, butun olamni yaratishdan maqsad insondir:

Uylakim dushman yaratib o'tqa suv,

Yelni ham tufroqqa aylab aduv.

Sun'idin ko'rgilki mundaq to'rt zid,

Bo'lub inson xilqatida muttahid.

Ofarin ishdin qilib inson g'araz,

Oni aylab xalq ichinda beevaz.

Mazkur bobda Navoiyning tabiat va ilohiyotning bir butunligi (vahdat ul-vujud) nazariyasiga asoslangan konsepsiyasi ham o'zining qisqacha poetik ifodasini topgan. Shoirning fikricha, olamdagi barcha narsa, hodisa va o'zgarishlarning ijodkori bo'lgan Xudo o'zi yaratgan narsalardan tashqarida emas, balki ular bilan birga, bir butun holda mavjuddir. Shunga ko'ra, ilohiyot va tabiatni bir-biridan ajratib qarash mumkin emas. Bobda, shuningdek, inson va shayton ziddiyati qalamga olinib, Alloh Odamni o'z siridan xabardor qilib, xalifalik toji bilan yuksaltirgani, shaytonni esa unga sajda qilishdan bosh tortgani uchun mardud-u la'in (rad etilgan va la'natlangan) qilganligi

haqida ham aytib o'tiladi. Dostonning 2-bobi munojotni o'z ichiga oladi. Bobda o'tgan umrini sarhisob qilgan buyuk mutafakkirning o'z-o'zini taffish etishi, Yaratgan qoshida o'zini behad gunohkor deb hisoblashi bilan bog'liq fikrlar keltirib o'tilgan. "Lison ut-tayr"ning 3-4-boblari payg'ambar Rasuli akram madhi va me'roj tuni ta'rifini o'z ichiga oladi. Navoiy dastlab "Nuri Muhammadiya" haqida fikr yuritir ekan, bu nur olam yaratilishidan ham ilgari mavjud bo'lganligini, Odam Atodan Shis payg'ambarga va shu orqali ko'plab nasllarga o'tib, Rasuli akramning otalari Abdullohga yetib kelganligi va nihoyat uning farzandi chehrasida payg'ambarlik nuri sifatida zohir bo'lganligini yozadi. Bobda shuningdek, Rasuli akramning payg'ambarlik davrlaridagi faoliyatlari: kofirlarga qarshi kurashganlari, Lot butining holini xarob qilganlari, xalqqa Allohdan boshqa iloh yo'qligi haqidagi haqiqatni yetkazganliklariga to'xtalib o'tiladi. Me'roj tuni ta'rifiga bag'ishlangan bobda esa payg'ambarimizning huzurlariga farishta Jabroil kelib, Yaratganning xabarini yetkazgani va Rasuli akramning Buroq otini minib, Alloh huzuriga ko'tarilganliklari, oradagi yetmish qavat parda ko'tarilib, bor-yo'q to'siqlar bartaraf bo'lganligi, payg'ambarimiz Allohdan ummatlarining gunohini so'raganliklari va Alloh o'z habibining barcha istaklarini qabul qilgani haqida fikr yuritiladi. Dostonning 5-12-boblari to'rt xalifa - chahoryorlar tavsifiga bag'ishlangan.

Navoiy dastlab har bir xalifaga ta'rif beradi, ular sajjiyasiga xos eng muhim nuqtalar bilan kitobxonni tanishtiradi, so'ngra chahoryorlar hayotidan muayyan voqea aks etgan hikoyatni keltiradi. Hazrat Abu Bakr Siddiqning sadoqati, Umar Foruqning adolati, Usmon Zinnuraynning halimligi va hayosi, Ali Murtazoning shijoati go'zal badiiy vositalar bilan ko'tarinki ruhda vasf etiladi, bu xalifalar islom olamining dastlabki arkoni davlati yoki oxirzamon payg'ambarining yaqin kishilari bo'lganliklari uchungina emas, balki axloq, ilm, dunyoqarash va e'tiqodi bilan barchaga o'rnak va namuna, payg'ambarimiz ishining haqiqiy davomchilari ekanliklari bilan yuksak sharafga erishganliklari alohida ta'kidlanadi. Xususan, to'rt xalifaning birinchisi Hazrat Abu Bakr Siddiq 172 madhiga bag'ishlangan bob (5-bob)da Alisher Navoiy bu zotni "sodiq-u siddiq" deb atab, tashbih san'ati vositasida payg'ambarimizni g'or ichidagi xazinaga, Abu Bakr (r.a.)ni esa shu xazinani qo'riqlab yotgan ajdarhoga o'xshatadi:

*Sodiq-u siddiq-u ham rozi oning,
Har yomon-yaxshida damsozi oning...
Ganjkim g 'or ichra pinhonlik qilib,
Ajdahodek ul nigahbonlik qilib.*

Abu Bakr Siddiqning payg'ambarimizdan keyin xalifa imom bo'lib qolganliklarini go'yo quyosh ketib, oy qolganligiga nisbat beradi: O'rnig'a oni rasul aylab imom, Oy bo'lib xurshidg 'a doim maqom. Oltinchi bob Hazrat Abu Bakr Siddiq haqidagi hikoyatni o'z ichiga oladi. Hikoyatda aytilishicha, Abu Bakr Siddiq xalifalik taxtiga o'tirganlarida dindan qaytgan bir guruh kishilar islom farzlaridan biri bo'lgan zakotni bekor qilishni talab qiladilar. Shunda xalifa g'azab bilan: "Payg'ambar qonunida biror ip miqdoricha narsani ham o'zgartirish mumkin emas. Kimki bunga qarshi bosh ko'ta rsa, ularga javob qilich va o'qdir" deb aytadilar. Dostonning 7-bobi Hazrat Umar Foruq vasfiga bag'ishlangan. Alisher Navoiy islom olamida haqni xatodan farq qilishda bu kishiga teng keluvchi boshqa inson yo'q edi, deydi:

*Haqni botildin birovkim qildi farq,
Adli birla ravshan etti g'arb-u sharq.
Ondin o'zga yo'q edi ofoq aro,
Balki ushbu qasri oliy toq aro*

Sakkizinchi bob Hazrat Umar Qo'ruqqa bag'ishlangan hikoyatdan iborat. Hikoyatga ko'ra, Hazrat Umar Madoyinni egallaganlarida, juda katta xazina yig'iladi. U zot bu xazina vamol-mulkka qo'z qirlarini ham tashlamaydilar: barcha xazinani g'azotga chiquvchilar uchun bo'lib berishni buyuradilar. To'qqizinchi bob Hazrat Usmon (r.a.) vasfidadir. Hazrat Usmon payg'ambarimizning ikki qizlariga uylanganliklari uchun "Zunnurayn" laqabini olganlar. Alisher Navoiy bu zotning Qur'oni karimni to'plaganlari, xalq Usmon ibn Affon deb atashi haqida shunday yozadi:

*Tengri aylab jome'i Qur'on oni,
Xalq deb Usmon bin Affon oni.*

O'ninchi bob Hazrat Usmon haqidagi hikoyatni o'z ichiga oladi. Hikoyatga ko'ra, payg'ambarimiz (s.a.v.) bir kuni eldan farog'at istab, xilvatga kirib, bir oyoqlarini uzatib o'tiradilar. Ularning huzurlariga ba'zi zodagon sahobalar, ayrim aziz va sharif kishilar kirganlarida ham ularning holatlarida o'zgarish bo'lmaydi. Lekin xonaga hazrat Usmon kiringach, Rasuli akram uzatgan oyoqlarini yig'ib oladilar. Bu payg'ambarimiz (s.a.v.)ning hazrat Usmonga bo'lgan cheksiz hurmatlari ifodasi edi. Mo'minlar amiri Hazrat Ali (r.a.) vasfiga bag'ishlangan o'n birinchi bobda bu zotning payg'ambarimizga farzand darajasida bo'lganliklarini aytib, ular orasida "men senikiman, sen menikisan" degan ahd mavjudligiga ishora qiladi va keyingi bobda Hazrat Alining e'tiqod va ibodatda mustahkam ekanliklari vasf etilgan hikoyat keltiradi. Unga ko'ra, g'azot janglaridan birida Hazrat Aliga o'q tegadi. O'qning uchi ularning suyaklarigacha botib, tortib olishning iloji bo'lmaydi. Shunda sahobalar payg'ambarimizdan bu ishning chorasini

so'raganlarida, Rasuli akram "U namoz o'qiyotgan paytda o'qni tortib olish payida bo'lingiz. U namozga shunday berilgan bo'ladiki, o'qni tortib olganlaringni bilmay qoladi", - deydilar. Sahobalar aytilgandek qiladilar va Alloh kushoyish berib, bir lahzada jarohatdan na dard-u na o'q uchi qoladi. Dostonning o'n uchinchi bobi buyuk forsigo'y adib Farididdin Attor madhiga bag'ishlangan. Navoiy so'z o'yini vositasida shoir taxallusiga majoziy nisbat berib, butun olamda boyliklar, dengiz va konlardagi dur-u gavharlar qancha bo'lsa undan yuzlab marotaba ko'prog'i Attor do'konida mavjudligini aytadi.

Bob so'ngida Navoiy agar Haq madad bersa, mendek gado Shayx ruhidan yordam olib, qushlar nutqini izhor qilsam, ya'ni "Mantiq ut-tayr"ga javob yozsam deydi:

*Lek haq tavfiq bersa, men - gado,
Shayxning ruhig'a aylab iqtido.
O'yla qushlar nutqini izhor etay,
Bulbul-u to'ti kibi gu fto r etay.
Kim xaloyiq chun tarannum aylagay,
Qush tili birla takallum aylagay.
Lek surmak nuktani to'ti misol,
Budur insof o'lsa, ey farxunda fol.
Kim bu to'ti tumasi bo'lg'ay shakar,
Ul shakar fikr aylasang bo'lg'aymagar.
Tengrining lutf-u inoyat xonidin,
Ya'ni ul Attorning do'konidin.*

Attor asarlarini sanab o'tgan Navoiy o'zi javob yozadigan dostonning Attor dostoniga munosib javob bo'lishiga umid bildiradi. Shoir ushbu asari orqali Attorga izdoshlik qilgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, "Lison ut-tayr" falsafiy doston bo'lib, Navoiy turli majoziy obrazlar, qahramonlarning sarguzashtlari orqali tasavvuriy g'oyalarni aks ettirgan. Shoir asarda Xudodan tashqarida emas, sening o'zingda, degan fikrni ilgari suradi. Shu yo'sinda insonni ulug'laydi, uning kamolotga erishish yo'lini yuksak she'riy mahorat bilan bayon etadi. Asarning barcha g'oyasi odamning tarbiyasini ko'rsatishga qaratilgan.

"Lison ut-tayr" dostoni shoir umrining so'nggi yillarida, 1499 yilda yozib tugallangan. Filologiya fanlari nomzodi Sh. Eshonxo'jayev dostonning ilmiy-tanqidiy matnini yaratib, izohlar bilan nashrga tayyorlagan. Mazkur nashrda doston hajman 193 bet, 3666 bobdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. *Lison ut- tayr*. - T., 2019.
2. Navoiyshunoslik. - T., 2018.
3. Izmuradova Shahnoza Toshtemirovna. "Lison ut- tayr" asaridagi universalizm. - T., 2022.
4. cybrleninka.ru sayti